

АНОТАЦІЯ

Скрипниченко Ю. Ф. Експлуатація нацистським режимом трудових ресурсів Харківщини в роки Другої світової війни – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія (Галузь знань 03 Гуманітарні науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України. Харків, 2026.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню використання робочої сили Харківщини у 1941–1943 рр. під час окупації регіону нацистською Німеччиною. У роботі проаналізовано організаційні, засоби управління та правові механізми, через які німецька влада намагалася ефективно задіяти робочу силу Харківщини для забезпечення воєнно-економічних потреб Третього Райху. Актуальність теми значно посилюється подіями сучасної російсько-української війни, адже у XXI столітті знову проявляються методи примусової депортації мирного населення, економічного використання праці, створення окупаційних адміністрацій та системного позбавлення людей базових прав на тимчасово захоплених територіях. Це створює поле дослідження для порівняння історичних форм насильницького використання праці українців і сучасних проявів політики імперського контролю, спрямованої проти України.

У роботі встановлено, що головною стратегічною метою німецької влади на Харківщині було ефективне задіяння робочої сили українських територій у різних сферах – промисловості, сільському господарстві, транспорті та відбудові інфраструктури. Специфіка регулювання праці населення визначалася включенням регіону до військової зони, що зумовлювало залежність діяльності місцевих адміністрацій від військової ситуації на фронтах. Нацистська влада застосовувала широкий спектр методів впливу: від соціальних пільг і податкових послаблень до штрафів, арештів та розстрілів за

невиконання трудових обов'язків. Залучення праці покладалося як на міських, так і на сільських жителів: чоловіків, жінок, а наприкінці окупації – навіть дітей і людей похилого віку.

Установлено, що німецькою адміністрацією була організована масштабна вербувальна та пропагандистська кампанія щодо залучення цивільного населення до роботи як на місцевих підприємствах, так і в Німеччині. На Харківщині діяли бюро праці, створювалися професійні навчальні заклади, здійснювалося систематичне поширення оголошень, листівок, газетних матеріалів. Незважаючи на декларації про «офіційне працевлаштування», умови праці нерідко були незадовільними: тривалий нерегламентований робочий день, низька оплата праці, антисанітарні умови, відсутність медичного забезпечення. Суттєвим чинником, що спонукав населення до роботи у нацистських структурах, були важкі житлові умови, спричинені руйнуваннями промисловості, інфраструктури, комунальних підприємств та комунікацій унаслідок відступу радянських військ у 1941 році.

Особливе місце в дослідженні займає аналіз політики примусового вивезення мешканців Харківщини на роботу до Німеччини. Нацистська влада посилювала репресивні заходи щодо тих, хто відмовлявся залишати регіон: застосовували штрафи, арешти, переслідування родичів, жорсткий контроль за реєстрацією у бюро праці. З'ясовано, що до Німеччини було вивезено більше 160 000 цивільних осіб Харківщини, що демонструє масштабність і системність економічного використання праці населення регіону.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у створенні цілісної концепції економічного використання праці Харківщини Третім Райхом. Уперше комплексно досліджено механізми трудових обов'язків, поєднання заохочувальних та каральних практик, функціонування вербувально-пропагандистської системи, діяльність професійних навчальних закладів для підготовки робітничих кадрів. Доведено, що діяльність Руху Опору, агітаційні кампанії та саботаж на підприємствах суттєво впливали на посилення репресивного характеру трудового режиму. Визначено, що експлуатація

відбувалася як на території окупованої Харківщини, так і в Німеччині, де українські робітники перебували в умовах суворої регламентації, низької оплати праці, заборони залишати робоче місце та системи примусових покарань.

Удосконалено розуміння специфіки трудової політики нацистської влади у військовій зоні; механізмів діяльності вербувальних комісій; факторів, що визначали мотивацію населення до роботи; характеристики умов праці на німецьких підприємствах. Уточнено особливості поєднання добровільних і примусових форм праці на ранніх етапах окупації.

Подальшого розвитку набули дослідження історіографії та методології економічного використання праці; аналіз нацистської політики залучення трудового потенціалу регіону; характеристика пропагандистських заходів, що формували «добровільну» участь населення у праці; оцінка причин високої смертності серед робітників нацистських підприємств унаслідок тяжких умов, недостатнього харчування та антисанітарії.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання її результатів у розробці навчальних курсів з історії Другої світової війни, історії нацизму, окупаційної політики та примусової праці. Матеріали дисертації можуть бути застосовані у міжнародних дослідженнях, присвячених порівнянню форм економічного використання праці в різних регіонах Європи. Зв'язок із сучасною російсько-українською війною підсилює актуальність роботи, оскільки дозволяє простежити історичну тяглість практик насильницьких депортацій, залучення праці цивільного населення та репресивного контролю на окупованих територіях.

Ключові слова: історія України, історична пам'ять, Друга світова війна, Третій Райх, територія України, німецька окупація, генеральний округ «Харків», нацистська політика, економічне використання праці, трудова сила, повсякденність, бюро праці, вербувальна комісія, пропагандистська кампанія, оstarбайтери.